

UN MOT FANTASMA: *POLTRE D'ERUGA*

Joan Carles VILLALONGA TERRASSA
TERMCAT

El projecte *Recull de noms catalans de plantes*, fruit d'una iniciativa conjunta del Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona i del TERMCAT, Centre de Terminologia, aplega prop de 30.000 denominacions catalanes referides a uns 6.200 tàxons botànics, procedents del buidatge d'unes 300 obres botàniques especialitzades de tots els territoris de parla catalana, entre les quals *Els noms de les plantes als Països Catalans*, de Francesc Masclans (1981), a més de tota la informació fitonímica continguda en la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (*DIEC2*). El febrer de 2009 se'n va publicar una primera versió en línia, no definitiva (Vallès, 2009).

Un d'aquests fitònims que recull el *DIEC2*, i que ja figurava en la primera edició del diccionari normatiu (*DIEC1*), és *poltre d'eruga*, referit a l'espècie *Briza maxima*, que hi apareix com a cinquena accepció de l'entrada *poltre*:

poltre

5 m. [BOS] *poltre d'eruga* Balladores.

Les *balladores* (entrada principal de *Briza maxima* al *DIEC2*, com al *DGLC*; al *DIEC1* l'entrada principal és *belluguet gros*, com a Masclans 1981) és una «planta de la família de les gramínies, d'espiguetes ovades o cordiformes, sovint de color bru o purpuri, que pengen de pedicels filiformes i que per això belluguen fàcilment, pròpia dels pradells de les terres mediterrànies» (*DIEC2*). El moviment de les espigues per acció del vent fa que la planta rebi els noms de *balladores*, *balladors*, *ballaruga*, *bellugadís*, *bellugadissa*, *bellugadís gros*, *belluguet gros*,¹ *herba tremoluda*, i a més per la forma ova-da i penjant d'aquestes espiguetes els d'*arracades*, *arracades de la Mare de Déu*, *campanetes*, *campanetes del Bon Jesús*, *escarabatons*, *fanalets*, *timbals*, *sabatetes*, *sabatetes de la Mare de Déu*, *xinel·les de la Mare de Déu* (cf. Vallès, 2009).

1. *Belluguet gros* i *bellugadís gros* són noms de creació botànica, a partir d'un mot popular amb l'afegit d'un epítet, per tal de diferenciar les espècies *Briza maxima* (*belluguet gros*, *bellugadís gros*), *Briza media* (*belluguet mitjà*, *bellugadís mitjà*) i *Briza minor* (*belluguet petit*, *bellugadís petit*).

Tornem a *poltre d'eruga*. És difícil de trobar una «relació entre el referent i el nom de la planta» (Bigas, 1996: 16), és a dir, entre les característiques morfològiques (ni tampoc d'ús o hàbitat) de la *Briza maxima* i un poltre, un cavall petit, o qualsevol dels seus significats derivats.

Aquest nom, que no figura al *DGLC*, es degué incorporar al *DIECI* procedent de *Els noms de les plantes als Països Catalans* de Masclans (1981), obra de referència de la fitonímia catalana també en l'elaboració del diccionari normatiu.

Masclans (1981: 48) recull, sense cap més indicació, «poltre d'eruga [Menorca, RODR. FEM.]» de l'obra *Flórida de Menorca* del botànic menorquí Rodríguez Femenías (1904). La primera edició del l'obra de Masclans (1954: 179) també recull *poltre d'eruga*, però especifica que la forma original que figura a Rodríguez Femenías és *poltrú d'oruga*, com efectivament es pot comprovar acudint a la font original (Rodríguez Femenías, 1904), que cita el nom de *poltrú d'oruga* (a més de *ballaruga*) tant al cos de l'obra (p. 153) com a l'índex final (p. 187).

Aquest nom, *poltrú d'oruga*, ja el citava el botànic menorquí en el seu anterior *Suplemento al Catálogo de plantas vasculares de Menorca* (Rodríguez Femenías, 1874: 61) i, segurament a partir de Femenías, apareix en d'altres catàlegs i flores de l'època (Marès / Vigineix, 1880: 360; Barceló, 1879-1881: 637;² Knoche, 1921: 314), així com en el recent *Catàleg de la flora vascular de Menorca* (Fraga, 2004: 243).

La *poltrú* (notem el gènere femení) és, segons el *DCVB*, «el budell cec o gruixat del porc, que es farceix de pasta de sobressada (Mall., Men.)». Pronunciat *poltrú* o *pultrú* a les Balears (el *DCVB* recull també *sapultrú*, amb l'article femení *sa* aglutinat), el mot és present a d'altres indrets del territori lingüístic amb diverses variants: *paltrota* (o *poltrota*, *paltrot*) al País Valencià, *paltruc* (o *peltruc*, *poltruc*) a les comarques gironines, sempre referit a un cert tipus d'embotit (semblant, per exemple, al *bull*, *bisbe* o *donegal*) elaborat amb el budell gros del porc («el budell més ample del porc, i botifarra de sang que es farceix en el dit budell (Ripollès, Gironès, Empordà, Garrotxa, Guílleries») [*DCVB*, s. v. *paltruc*]).

Coromines recull aquestes i d'altres variants, encapçalades per *paltrú* (a part *paltruu*, *paltuc*, *palatrup*), amb el sentit de «'pell dels budells dels animals sacrificats', especialment la del porc usada per a fer-ne embotits» (*DECat*, s. v. *paltrú*), i esteses gairebé a tot el territori lingüístic, tot i que no arriba a una conclusió definitiva sobre el seu origen etimològic.

L'actual diccionari normatiu no recull *poltrú* ni cap de les variants del mot, que també era absent del *DGLC* (segons Coromines «és un mot tan oblidat en cat. central que Fabra va ometre'l en el *DOrt.* i el *DFa.*» [*DECat*, s. v. *paltrú*]). A principis del s. XIX el

2. La *Flora de las Islas Baleares* de l'empordanès Francesc Barceló recull «Poltrú d'oruga (Men.)» a l'índex final de noms (p. 637), però al cos de l'obra recull «*poltriu d'orugas*. Men.» (p. 501), una forma, *poltriu*, que no ens atrevim a identificar (tampoc no apareix al *DECat* ni al *DCVB*; realment pot tractar-se d'un diminutiu de *poltre?*, de *poltrú?* o és simplement una mala interpretació? o un error de còpia?). El fet és, però, que a partir d'aquí el nom *poltriu d'orugues* apareix a la *Flora de Mallorca* de Bonafè (1977-1980) i encara, més recentment, a nombroses obres botàniques que prenen Bonafè (i Barceló) com a referència (per citar uns exemples: Cardona, 1988; Beckett, 2007).

Masclans també havia consultat Barceló, i aquest polimorfisme degué contribuir a la seva confusió.

menorquí Antoni Febrer i Cardona el va recollir al seu *Diccionari menorquí, español, francés y llatí*: «poltrú. / Mondejo. / Panse de porc farcie. / Farcimen in majori intestino» (Febrer i Cardona, 2001: 238).³ A partir del *DCVB* apareix (amb una definició gairebé idèntica) a la *GEC* (s. v. *poltrú*) i d'altres diccionaris de la llengua com ara el *Gran Diccionari 62 de la llengua catalana* (López del Castillo, ed., s. v. *poltrú*) o el *Diccionari valencià* (que recull *paltruc* i *poltrú*).

Si observem les espigues ovades de la *Briza maxima* i la forma semblant de la sobrasada poltrú, i si, a més, ens atenem a les dimensions petites d'aquestes espigues, semblants a un capoll d'eruga, el fitònim *poltrú d'eruga* sembla adquirir una justificació plena.

Briza maxima L.

Sobrasada poltrú

D'altres fitònims catalans també comparen la forma rodona o ovada dels fruits o altra part de la planta amb un budell o una bufeta, com *bufeta de gos* (*bufeta de ca* o *bufeta*) per a *Physalis alkekengi*, i *bufa de llop* per a *Colutea arborescens*; o el derivat de tripa *tripó* 'testicle' aplicat a plantes del gènere *Verbascum*.

Sembla plausible admetre que el barceloní Francesc Masclans desconeixia el mot *poltrú*, inusual en el seu dialecte (recordem la cita de Coromines «és un mot tan oblidat

3. La primera aparició lexicogràfica del mot (cf. *DECat*) és al *Diccionario catalán-castellano-latino* (Esteve / Belvitges / Juglà, 1803-1805, s. v. *poltruc*) amb el sentit figurat de «*poltruc*. s. m. la persona petita y molt grassa».

en cat. central que Fabra va ometre'l») i absent dels diccionaris que el botànic podia consultar l'any 1954, data de la primera edició del seu recull⁴ (del *DGLC* de Fabra, com ja hem dit, i en aquell moment del *DCVB*, el vuitè volum del qual, amb la lletra *p*, es va publicar el 1957⁵), i va optar per corregir el *poltrú d'eruga* de Rodríguez Femenías en *poltre d'eruga* (de manera encertada en la correcció *oruga > eruga*, però no en *poltrú > poltre*). Tanmateix, com acostuma a fer a Masclans, en l'edició de 1954 va fer constar la forma original recollida, però una nova ordenació i redacció del contingut de l'obra en l'edició de 1981 va ometre la referència a la forma original i va deixar únicament *poltre d'eruga*, que posteriorment es va incorporar al *DIECI* i mantenir al *DIEC2*.

Tot sembla indicar, doncs, que caldria modificar el *poltre d'eruga* (m.) del diccionari normatiu en *paltrú d'eruga* (f.) si s'opta per seguir Coromines i la variant principal que estableix, o *poltrú d'eruga* (f.) si s'opta per mantenir la variant baleàrica, d'on prové el fitònim (i la sobrassada).

BIBLIOGRAFIA

BARCELÓ, Francisco (1879-1881): *Flora de las Islas Baleares*. Palma: Establecimiento tipográfico de Pedro José Gelabert.

També disponible en línia a: <<http://bibdigital.rjb.csic.es/spa/Libro.php?Libro=125>> [Consulta: 14/07/2009]

BECKETT, Elspeth (2007): *Flora il·lustrada de Mallorca*. Mallorca: Moll.

BIGAS, Montserrat/MILIAN, Marta (1996): *Anàlisi morfolèxica dels noms de planta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

BONAFÈ, Francesc (1977-1980): *Flora de Mallorca*. Palma: Moll. 4 vol.

CARDONA I FLORIT, Maria Àngels (1988): *Enciclopèdia de Menorca. Vol. 2, El món vegetal*. Maó: Obra Cultural de Menorca.

DCVB = ALCOVER, Antoni M./MOLL, Francesc de Borja (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 vol.

DECat = Coromines, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial; La Caixa. 10 vol.

DGLC = FABRA, Pompeu (1932): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona. *Diccionari valencià* (1995). València: Bromera; Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència; Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

4. Per ser més exactes, el 1952, any que l'obra de Masclans va rebre el Premi Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans.

5. De fet en aquell moment és el *DCVB* qui recull els noms de Masclans 1954 (com abans Masclans havia recollit els noms dels primers volums del *DCVB*). Així, el *DCVB* reproduïx la forma *poltre d'eruga* de Masclans: «*poltre d'eruga*: planta de l'espècie *Briza maxima* (Men., segons Masclans Pl. 179)» (*DCVB*, s. v. *poltre* 2), sense prendre en consideració l'esment de Masclans 1954 a la forma recollida original amb *poltrú*.

- DIEC1* = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995): *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona; Palma; València: Edicions 3 i 4; Edicions 62; Editorial Moll; Enciclopèdia Catalana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DIEC2* = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007): *Diccionari de la llengua catalana*. Segona edició. Barcelona: Edicions 62; Enciclopèdia Catalana.
- ESTEVE, J. / B. / JUGLÀ, A. (1803-1805): *Diccionario catalán-castellano-latino*. Barcelona: en la oficina de Tecla Pla Viuda. 2 vol.
També disponible en línia a: <<http://www.archive.org/details/diccionariocatal02esteuoft>>
[Consulta: 17/07/2009]
- FEBRER I CARDONA, Antoni (2001): *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Edició crítica i estudi introductor a cura de Maria Paredes.
- FRAGA i AGUIMBAU, Pere [et al.] (2004): *Catàleg de la flora vascular de Menorca*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.
- GEC* = *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: EC.
- KNOCHE, Herman (1921): *Flora balearica. Étude phytogéographique sur les Îles Baléares*. Vol. I. Montpellier: Imp. Roumégous et Déhan.
També disponible en línia a: <http://www.biodiversitylibrary.org/item/40209> [Consulta: 14/07/2009]
- LÓPEZ DEL CASTILLO, Lluís, ed. (2000): *Gran Diccionari 62 de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- MARÈS, Paul/VIGINEIX, Guillaume (1880): *Catalogue raisonné des plantes vasculaires des Îles Baléares*. Paris: G. Masson.
També disponible en línia a: <<http://bibdigital.rjb.csic.es/spa/Libro.php?Libro=153>>
[Consulta: 14/07/2009]
- MASCLANS, Francesc (1954): *Els noms vulgars de les plantes a les terres catalanes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MASCLANS, Francesc (1981): *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers: Montblanc-Martin; Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya.
- RODRÍGUEZ FEMENÍAS, J.J. (1874): «Suplemento al Catálogo de plantas vasculares de Menorca». *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*. Vol. 3, Madrid. p. 5-68.
També disponible en línia a: <<http://bibdigital.rjb.csic.es/spa/Libro.php?Libro=1122>>
[Consulta: 14/07/2009]
- RODRÍGUEZ FEMENÍAS, J.J. (1904): *Flórula de Menorca*. Mahón: Imprenta de Francisco Fábregues.
També disponible en línia a: <<http://bibdigital.rjb.csic.es/spa/Libro.php?Libro=43>>
[Consulta: 14/07/2009]
- VALLÈS i XIRAU, Joan (dir.) (2009): *Noms de plantes* [En línia]. Barcelona: TERM CAT, Centre de Terminologia, (Diccionaris en Línia) <http://www.termcat.cat/dicci/noms_plantes/index.html>